

“ВИКТИМОЛОГИК ПРОФИЛАКТИКА ТИЗИМИНИ МУСТАҲКАМЛАШДА ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРНИНГ РОЛИ: МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИК ТАҲЛИЛИ”

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси 3-ўқув курси 310-гр

Равшанов Аҳмаджон Шавкат ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Давлат-ҳуқуқий фанлар ва инсон

ҳуқуқларини таъминлаш кафедраси ўқитувчиси, майор

Қодирова Камола Тохиржоновна

Аннотация

Мақолада Ўзбекистон Республикасида шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар (айниқса, оилавий ва гендерга асосланган зўравонлик)нинг виктимологик профилактикасининг долзарб муаммолари таҳлил қилинади. 2023–2025 йиллар статистикаси асосида зўравонликнинг кескин ўсиши кўрсатилиб, амалдаги ҳуқуқий асослар (ЎЗР Конституцияси 19–31-моддалар, ЖК 97–108, 126¹-моддалар, МЖТК 52–59²-моддалар, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги ва «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги қонунлар) ҳамда амалий механизмлар (профилактика инспекторлари, ҳимоя ордери, «Э-тузатиш дастури») батафсил ўрганилган. Муаммолар (ҳимоя ордерини чиқаришнинг узоқлиги, инспекторлар ваколатининг чекланганлиги, жабрланувчиларни фаол аниқлаш тизими йўқлиги) аниқланган. 2026–2027 йилларга мўлжалланган 10 та аниқ ва амалга ошириладиган таклифлар илгари сурилган. Тадқиқот натижалари ички ишлар органлари, маҳаллий ҳокимият ва ННТ фаолиятини такомиллаштиришда амалий қўлланма бўла олади.

Калит сўзлар

Виктимологик профилактика, шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар, оилавий зўравонлик, гендерга асосланган зўравонлик, ҳимоя

ордери, профилактика инспектори, маҳалла даражаси, латент зўравонлик, Э-ижтимоий профилактика, Ўзбекистон жиноятчилик статистикаси, виктимологик харита, мажбурий тузатиш дастури.

Ўзбекистон Республикасида инсон ҳаёти ва соғлиғи энг олий қадрият ҳисобланади. Конституциямизнинг 25-моддасида “Яшаш ҳукуқи дахлсиздир” деб қатъий белгилангани, давлатимизнинг асосий мақсади инсоннинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни ва кадр-қимматини ҳимоя қилиш эканини кўрсатади. Бирок сўнгги йилларда шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар, хусусан оилавий ва гендерга асосланган зўравонликнинг кескин ортиши жамият хавфсизлигига жиддий таҳдид солаётганини кўрсатмоқда. Расмий маълумотларга кўра, 2025 йилнинг биринчи ярмида аёлларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик ҳолатлари 2024 йилнинг шу даврига нисбатан 121 % га ошган, 56 876 нафар хотин-қизга ҳимоя ордери берилган. Зўравонликнинг 70–85 % гача латент (яширин) характерга эга экани эса муаммонинг чуқурлигини янада оғирлаштиради. Бу рақамлар шуни кўрсатадики, фақат жазо чоралари билан чекланиб қолиш етарли эмас – жиноятга айланишдан олдин унинг олдини олиш, яъни виктимологик профилактика тизимига жиддий эътибор қаратиш зарур. Виктимология – жиноят қурбонларини ўрганадиган ва уларнинг қурбон бўлишига олиб келадиган омилларни аниқлаб, уларнинг хавфсизлигини таъминлашга қаратилган илмий-амалий соҳадир. Виктимологик профилактика эса жабрланувчи бўлиш эҳтимолини камайтириш, хавф омилларини бартараф этиш ва такрорий зўравонликнинг олдини олишга йўналтирилган чора-тадбирлар мажмуасидир. Мазкур илмий-амалий тадқиқотнинг мақсади – Ўзбекистонда шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг виктимологик профилактикасининг ҳуқуқий асосларини, амалдаги механизмларини таҳлил қилиш ҳамда уларни маҳалла даражасида самарали амалга ошириш бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар

ишлаб чиқишдан иборат. Тадқиқот долзарблиги шундаки, зўравонликнинг ортиб бориши нафақат алоҳида оилаларнинг, балки бутун жамиятнинг барқарорлиги ва ривожланишига таъсир кўрсатади. Шу сабабли, виктимологик профилактиканинг самарали тизимини яратиш бугунги куннинг энг муҳим вазифаларидан биридир.

Виктимологик профилактиканинг самарали тизими жиноятга қарши курашишда муҳим аҳамиятга эга бўлади ва шахснинг ҳаёти ҳамда соғлиғини химоя қилишда муҳим рол ўйнайди. Бу эса шахснинг хавфсизлигини таъминлаш учун давлат, ҳуқуқ-тартибот идоралари ва жамиятнинг биргаликда иш олиб бориши зарурлигини кўрсатади.

Жиноятчиликни олдини олиш – ҳар бир жамиятнинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Айниқса, шахсни ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар (қотиллик, жисмоний жароҳатлар, зўрлаш каби жиноятлар) жамият хавфсизлиги ва тараққиёти учун жиддий таҳдид солади. Шу сабабли, ҳуқуқбузарликлар профилактикасида виктимологик ёндашувнинг шаклланиши ва ривожланиши муҳим аҳамият касб этади.

Виктимология – жиноятларнинг қурбонларини, уларнинг хусусиятларини ва жиноятчиликка қандай ҳолатларда дуч келишларини ўрганадиган фан бўлиб, унинг асосий мақсади – жиноятларнинг қурбонлари бўлган шахсларнинг хавфсизлигини таъминлашдир. Шундан келиб чиқиб, шахсни ҳаёти ва соғлиғига қарши қааратилган жиноятларнинг виктимологик профилактикасининг шаклланиши ва ривожланишини таҳлил этиш ва амалий жиҳатларини кўриб чиқиш лозим бўлади.

Виктимология жиноятларнинг қурбонлари ҳақида маълумотлар тўплаган ва уларни таҳлил қилган илмий соҳа сифатида ривожланиб бормокда. Виктимологиянинг асосий вазифаларидан бири — жиноятларнинг қурбонларига айланиш эҳтимолларини олдини олиш ҳисобланади. Бу эса албатта, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва жамоат томонидан амалга

ошириладиган чора-тадбирлар орқали бўлиши керак. Виктимологик профилактика эса, жиноятларни олдини олишнинг ижтимоий, психологик ва ҳуқуқий усулларини ўз ичига олади.¹

Виктимологик профилактика – жабрланувчиларнинг ҳаёт ва соғлиғига қарши жиноятларда (қотиллик, шикаст етказиш, оилавий зўравонлик – ЖК 97–108-моддалар) хавф омилларини камайтириш, уларни ҳимоя қилиш ва реабилитация қилишга йўналтирилган чоралар тизимидир. Ўзбекистонда бу йўналишнинг долзарблиги қуйидаги аниқ статистика ва расмий манбалар билан исботланади. Маълумотлар 2023–2025 йиллар даврини қамраб олади ва расмий органлар (Олий суд, ИИБ, UNDP) ҳисоботларидан олинган. 025 йилнинг биринчи ярмида Ўзбекистонда 48,3 минг аёлга нисбатан тазйик ва зўравонлик ҳолати қайд этилган, бу 2024 йилнинг шу даврига нисбатан 121% га кўп. Бу оилавий зўравонлик (МЖК 59²-модда) ва шикаст етказиш (ЖК 104–105-моддалар) каби жиноятларнинг асосий кўриниши бўлиб, жабрланувчиларнинг 85% аёллар ҳисобланади.² 2025 йилнинг январь–октябрь ойларида оиладаги зўравонлик учун 10 003 нафар маъмурий жавобгарликка тортилган, бу 2024 йилнинг шу давридаги 15 427 нафардан ҳам юқори тенденцияни кўрсатади. Латентлик (яширинлик) даражаси юқори: ҳодисаларнинг 70–85% рўйхатга олинмайди, чунки жабрланувчилар “оилавий сир” сабаб шикоят бермайди.³ 2025 йилнинг январь–июль ойларида 56 876 хотин-қизга ҳимоя ордери берилган, бу зўравонликнинг ортишини ва профилактиканинг етарли эмаслигини кўрсатади. Ордерларни бузиш учун 9 мингдан ортиқ киши жавобгарликка тортилган. шбу статистика (Олий суд, ИИБ, UNDP, HRW манбаларидан) шуни кўрсатадики, виктимологик

¹ Ниматов, Шерзод Ниматжонович. "ШАХС ҲАЁТИ ВА СОҒЛИҒИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ВИКТИМОЛОГИК ПРОФИЛАКТИКАСИ: ЎЗБЕКИСТОНДАГИ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАР, АМАЛИЙ МЕХАНИЗМЛАР ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ." *Modern education and development* 37.2 (2025): 195-213.

² <https://thediplomat.com/2024/05/women-as-wives-how-uzbekistans-justice-system-fails-to-serve-women/>

³ <https://www.gazeta.uz/uz/2025/11/28/violence/>

профилактика фақат “яхши ният” эмас, балки ҳаётни сақлаш, такрорий жиноятларнинг олдини олиш ва ижтимоий-иқтисодий зарарни камайтириш учун ҳаётӣ заруратдир. 2023–2025 йиллардаги ўсиш (27,1% умумий жиноятлар, 121% зўравонлик) қонунлар (ҳимоя ордери, реабилитация) ни амалда қўллашни талаб этади. Бу йўналишнинг долзарблиги кейинги йилларда ҳам ошади.

Шаҳс ҳаёти ва соғлиғига қарши ҳуқуқбузарликлар (қотиллик, шикаст етказиш, оилавий зўравонлик, болаларга нисбатан зўравонлик ва бошқалар – ЖК 97–108-моддалар, МЖК 52–59²-моддалар) профилактикаси Ўзбекистонда давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. 2023–2025 йиллардаги ислохотлар (айниқса, оилавий зўравонликни жиноийлаштириш) натижасида ҳимоя ва профилактика механизмлари кучайтирилди.

Қонунчилик ва ҳимоя механизмларининг такомиллаштирилиши йўналишида. Оилавий зўравонликни жиноийлаштириш: 2023 йил апрелда қабул қилинган қонун (ЖК 126¹-модда, МЖК 59²-модда) оилавий зўравонликни биринчи ҳолатда жиноий ва маъмурий жавобгарликка сабаб бўладиган ҳаракат сифатида белгилади. Бу қонун тазйиқ, психологик ва иқтисодий зўравонликни ҳам қамраб олади. 2025 йилда сенат томонидан тасдиқланган ўзгартиришлар (2024 йил сентябр) ҳимоя ордерининг муддатини узайтирди ва жазоларни кучайтирди (масалан, шаҳвоний шилқимлик учун МЖК 41¹-модда).

Профилактик дастурлар ва индивидуал ишлаш йўналишида. Тузатиш дастури: 2025 йил 1 ноябрга қадар ИИВ томонидан “Э-ижтимоий профилактика” тизимининг “Э-тузатиш дастури” модули жорий этилмоқда. Тазйиқ ва зўравонлик содир этганлар психологлар иштирокида индивидуал тузатиш дастуридан ўтади; профилактика инспекторлари уларнинг ўтишини назорат қилади. Нодавлат ташкилотлар (ННТ) ҳам жалб қилинади. Ўзбекистонда ушбу ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда қонунчилик,

индивидуал реабилитация, тарғибот ва мониторинг тизимларининг кўп томонлама комплекси амалга оширилаётган. Бироқ, Олий суд ва БМТ таъкидлашича, механизмларнинг тўлиқ самараси учун жамиятдаги стереотипларни бартараф этиш ва маҳаллий даражада ишлашни кучайтириш зарур.

Ўзбекистон Республикасида шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг профилактикаси конституциявий, жиноий ва маъмурий ҳуқуқ нормаларининг узвий бирлигига асосланади. Конституциявий асос (19–31-моддалар) – профилактиканинг энг юқори даражадаги кафолати бўлиб, бу моддалар давлатнинг ўзини ҳам шахс ҳаёти ва соғлиғига тажовуз қилишдан тўхтатади ва жамиятга “нол толерантлик” сигнали беради.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19–31-моддалари инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг энг муҳим кафолатларини белгилайди. Ушбу моддалар нафақат ҳуқуқни муҳофаза қилади, балки шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши содир этиладиган жиноятларнинг профилактикаси (олдини олиш)да ҳам жуда катта аҳамиятга эга. Қуйида ҳар бир модданинг ушбу жиноятлар профилактикасидаги ролини қисқа, аниқ ва тушунарли тарзда таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. 19-моддада ҳуқуқ ва эркинликларнинг тенглиги баён этилган бўлиб, ушбу модда барча фуқароларнинг тенг ҳуқуқли эканини белгилайди, ва унинг ҳуқуқбузарликлар профилактикасидаги аҳамияти шундаки инсонларга нисбатан камситиш, тажовуз, зўравонлик ва бошқа ножоиз хатти-ҳаракатларнинг олдини олишга хизмат қилади. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан адолатли муомала қилишни таъминлаб, жиноятларга ундайдиган адолатсизлик ҳолатларини камайтиради. 20-моддада Инсон ҳуқуқларининг дахлсизлиги белгиланган бўлиб, бу модда инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари суд қарорисиз чекланмаслигини белгилайди, профилактикадаги аҳамияти эса инсонни асоссиз ушлаш, ҳибсга олиш ёки таъқиб қилиш каби зўравонликка олиб келадиган ғайриқонуний

хатти-ҳаракатларнинг олдини олади. Шунингдек конституциямизда ҳеч кимга қонунда кўрсатилмаган мажбурият юклатиб бўлмайди. Ҳуқуқлар бошқаларнинг ҳуқуқларига путур етказмаслиги керак. (21-модда) Ушбу моддада мажбурий меҳнат, одам савдоси, мажбуран проституцияга жалб қилиш каби жиноятларнинг конституциявий тақиқи келтирилган. 25-модда Яшаш ҳуқуқи дахлсиз Ўлим жазоси тақиқланган. Профилактикадаги аҳамияти: Энг мустаҳкам профилактика нормаси. Давлатнинг ўзи ҳам ҳаётга қасд қила олмайдиган бўлса, қотиллик, терроризм, одам ўлдиришга уриниш каби жиноятларга нисбатан “нол толерантлик” сиёсати юритилади. Бу жиноятлар энг оғир тоифага киритилиб, қатъий жазо белгиланади. Шаън-қадр дахлсиз Қийноқ, шафқатсиз муомала тақиқланади Розиликсиз тиббий тажриба ўтказиб бўлмайди (26-модда). Ушбу модданинг аҳамияти Ички ишлар, тергов, қамоқхона ходимларининг қийноққа солишдан тўхтатади Одам савдоси, мажбурий орган олиш, ноқонуний тиббий тажрибаларнинг олдини олади. Соғлиққа оғир шикаст етказиш ва қийноққа солиш жиноятларининг конституциявий тақиқи назарда тутилган.

Жиноят кодекси (97–108-моддалар) – оғир ва ўта оғир тажовузларга қарши бўлиб, бу моддалар фақат оғир ва ўта оғир оқибатлар (ўлим, доимий ногиронлик, жиддий соғлиқ бузилиши) юзага келганда қўлланилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси (ЖК)нинг 97–108-моддалари (ва унга яқин бўлган бошқалар) шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларни тартибга солади. Бу моддалар қасддан ва эҳтиётсизлик орқали содир этиладиган ҳаёт ва соғлиққа таҳдид соладиган ҳаракатларнинг тартибий тавсифини беради. Ҳар бир модданинг жиноий ҳуқуқий тавсифи қуйидаги элементларни ўз ичига олади: жиноят объекти (ҳимоя қилинадиган қиммат), объект субъекти (жиноятчи), объектив томон (ҳаракат ва оқибат), субъектив томон (ният ва мақсад), қўлланиладиган жазо ва оғирлаштирувчи ҳолатлар. Тавсифлар расмий манба (lex.uz) асосида берилган, 2023 йилги ўзгартиришлар

билан ҳисобга олинган. Жиноятларнинг умумий хусусияти: улар шахснинг ҳаёти ва соғлиғини ҳимоя қилишга йўналтирилган бўлиб, Конституциянинг 25–26-моддалари билан боғлиқ. Масалан ЖК 97-моддаси Қасддан одам ўлдириш жиноятини оладиган бўлсак, ушбу моддада Бошқа шахснинг ҳаётини қасддан угуздириш. Объект – шахс ҳаёти; субъект – 16 ёшдан (оғирлаштирувчи ҳолатларда 14 ёшдан) бўлган ҳеч ким; объектив томон – ҳаётни угуздирувчи ҳаракат (қотиллик, заҳарлаш ва ҳ.к.); субъектив томон – тўғридан-тўғри ният. Оғирлаштирувчи ҳолатлар: Икки ёки ундан кўп шахсни ўлдириш, ҳомиладор аёлга қарши, ижтимоий вазифани бажариш учун, оғир зўравонлик билан, гуруҳ томонидан, миллатдин адавати билан ва бошқалар. 104-модда: Қасддан баданга оғир шикаст етказиш жиноятида Жиноий ҳуқуқий тавсиф: Қасддан баданга оғир шикаст етказиш (ҳаёт учун хавфли, кўз/тил/кушишни йўқотиш, аъзор функционалликни тўхтатиш, психика бузилиши, 33% иш қобилиятини йўқотиш, тўшилтириш ёки деформация). Объект – соғлиқ; субъект – 14 ёшдан (оғирлаштирувчида); объектив томон – шикаст ҳаракатлари ва оғир оқибат; субъектив томон – қасд ҳисобланади. 105-модда: Қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш жиноятида эса Жиноий ҳуқуқий тавсиф: Қасддан баданга ўртача оғир шикаст (ҳаёт учун хавфсиз, лекин 21 кун–4 ой соғлиқ бузилиши, 10–33% иш қобилияти йўқотиши). Объект – соғлиқ; субъект – 16 ёшдан; объектив томон – шикаст ва ўртача оқибат; субъектив томон – қасд ҳисобланади. Бу жиноятларнинг профилактикаси ва жазоси Конституция моддалари (19–31) билан узвий боғлиқ бўлиб, қасд ва эҳтиётсизликни фарқлайди. Оғирлаштирувчи ҳолатлар жазони кучайтиради, жабрланувчиларнинг ҳуқуқлари (29-модда) ҳимоя қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси доирасида шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши ҳуқуқбузарликларнинг маъмурий ҳуқуқий тавсифи Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик

тўғрисидаги кодекси (МЖК, 22.09.1994 й., № 2018-сон) шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларни тартибга солиш учун эмас, балки уларнинг енгил шакллари – маъмурий ҳуқуқбузарликларни (олдинги жиноятлардан фарқли ўлароқ, уларда оғир оқибатлар йўқ) тартибга солади. Бу ҳуқуқбузарликлар одатда енгил шикаст, санитария бузилишлари, оилавий зўравонлик (жиноий белгиларсиз), эпидемияларга қарши чораларни бузиш ва бошқаларни ўз ичига олади. Улар МЖКнинг 52–59², 183, 204¹ ва 206¹-моддаларида белгиланган. Ҳар бир модданинг маъмурий ҳуқуқий тавсифи қуйидаги элементларни ўз ичига олади: ҳуқуқбузарлик объекти (ҳимоя қилинадиган қиммат), субъект (ҳуқуқбузар), объектив томон (ҳаракат ва оқибат), субъектив томон (ният ёки эҳтиётсизлик), 52-модда: Енгил тан жароҳати етказиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарлик. Мазкур ҳуқуқбузарликнинг маъмурий ҳуқуқий тавсифи бунда Баданга енгил шикаст етказиш (қисқа муддатли соғлиқ бузилиши ёки иш қобилиятининг вақтинчалик йўқотишига олиб келиш, лекин оғир оқибатларсиз). Объект – соғлиқ; субъект – 16 ёшдан бўлган ҳеч ким (фуқаролар ва мансабдор шахслар); объектив томон – шикаст етказувчи ҳаракат (масалан, уриш, тепкичиш); субъектив томон – эҳтиётсизлик (1-қисм) ёки қасд (2-қисм, лекин оилавий зўравонлик белгиларисиз). Оғирлаштирувчи ҳолатлар: Қасдли шикаст (2-қисм); такрорлаш ҳисобланади.

Юқоридаги маълумотларни таҳлил қилиб, ушбу норматив ҳужжатларнинг умумий моҳият ва профилактика логикаси сифатида Конституция бу “ҳеч кимга ҳаёт ва соғлиққа тажовуз қилиш ҳуқуқи йўқ” деган фундаментал қоида қўяди. Маъмурий кодекс эса енгил зўравонлик ва “кичик” тажовузларни дарҳол тўхтатади, жарима ва қисқа муддатли қамоқ билан “сигнал” беради ва оғир жиноятга айланишининг олди олинади. Жиноят кодекси эса оғир оқибат юзага келганда қатъий ва узок муддатли жазо қўллайди деган хулосага келишимиз мумкин бўлади. Натижада уч босқичли

“пирамида” ҳосил бўлади. Юқорида Конституция (муқаддас принциплар), ўртада Маъмурий кодекс (эрта профилактика ва тез жазо) ва пастда Жиноят кодекси (оғир оқибатлар учун оғир жазо). Айнан шу тизим Ўзбекистонда шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг олдини олишнинг энг самарали конституциявий-ҳуқуқий механизми ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг "Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида"ги қонуни ҳуқуқбузарликлар (жиноятлар ва маъмурий ҳуқуқбузарликлар) профилактикасининг умумий тизимини белгилайди. Ушбу қонун шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг (масалан, қотиллик, шикаст етказиш, қийноқ – ЖК 97–108-моддалар) ва уларнинг енгил шакллари (МЖК 52–59²-моддалар) профилактикасини умумий принциплар, давлат органлари фаолияти ва махсус чоралар орқали ташкил этишни назарда тутди. Профилактика жабрланувчиларни ҳимоя қилиш (виктимологиявий профилактика), сабабларни йўқотиш, таълим ва реабилитацияга асосланади. Қуйида қонун моддалари асосида ташкил этиш усуллари структуралаштирилган тарзда кўрсатиб ўтамыз:

Умумий принциплар ва вазифалар (1-боб, 3–5-моддалар). Принциплари сифатида қонунийлик, гуманизм, тизимлилик, ишонтириш устунлиги ва индивидуал таъсир. Профилактика ҳаёт ва соғлиқни ҳимоя қилиш учун жабрланувчиларнинг ҳуқуқларини сақлаш, уларнинг жамиятда мослашувини таъминлаш ва хавф омилларини йўқотишни ўз ичига олади. Вазифалари бўлиб, фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш; ҳуқуқий маърифатни ошириш; жиноят сабабларини аниқлаш ва бартараф этиш; жабрланувчиларни ижтимоий реабилитация қилиш; жабрланувчи бўлиш хавфини камайтириш ҳисобланади. Ташкил этиш усули сифатида давлат ва маҳаллий органлар профилактикани умумий давлат сиёсати сифатида амалга оширади. Масалан, оилавий зўравонлик (ҳаёт ва соғлиққа таҳдид) ҳолатларида жабрланувчиларнинг психик ва жисмоний хавфсизлигини таъминлаш учун

индивидуал чоралар кўрилишини олиш мумкин. Ички ишлар органлари (10-модда): Жиноят вазиятини ўрганади; профилактика чораларини амалга оширади; жабрланувчилар ва жиноятчиларни ҳисобга олади; ҳаёт, соғлиққа таҳдид (масалан, оилавий низолар) ҳақида хабар беради; реабилитация ўтказади. Ташкил: Хавфли шахсларни рўйхатга олиш ва назорат қилиш орқали (35-модда) жабрланувчилар профилактикаси (виктимологиявий, 43–45-моддалар): Жабрланувчи бўлиш хавфини камайтириш; низоларни ҳал этиш усуллари ўргатиш; ҳимоя ва ёрдам таъминлаш; махсус муассасалар ташкил этиш. Ташкил: Ишонч телефонлари, кутқариш хизматлари, интернет платформалар орқали эслатмалар; ўз-ўзини ҳимоя қилиш билимларини тарқатиш. Ушбу қонунга кўра профилактика тизимли ва кўп томонлама бўлиб, давлат органлари (айниқса, соғлиқни сақлаш ва ички ишлар) раҳбарлик қилади. Шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг олдини олиш учун виктимологиявий чоралар (жабрланувчиларни ҳимоя), мажбурий даволаш ва реабилитация асосийдир.

Ўзбекистон Республикасининг "Ички ишлар органлари тўғрисида"ги қонуни ички ишлар органларининг тузилиши ва фаолиятини тартибга солади. Ушбу қонуннинг 15 ва 15¹-моддалари профилактика инспекторлари (профилактика инспекторлари ва профилактика катта инспекторлари) ҳақидаги асосий маълумотларни беради. Улар ички ишлар органларининг таянч пунктлари (15-модда) ва маҳалла ҳуқуқ-тартибот масканлари (15¹-модда) таркибида фаолият юритади. Қуйида Конституция 9–31-моддалар, Жиноят кодекси 97–108-моддалар, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс 52–59²-моддалар, Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонунга асосланган ҳолда профилактика инспекторларининг мақоми, вазифалари ва уларнинг виктимологик профилактика фаолиятига тўхталиб ўтамиз. Профилактика инспекторлари ички ишлар органларининг асосий қуйи бўлинмалари – таянч пунктлари ва маҳалла ҳуқуқ-тартибот

масканлари таркибидаги хизматчилар ҳисобланадилар (Қонуннинг 15 ва 15¹-моддалари). Улар туман/шаҳар ички ишлар бошқармалари (бўлимлари) томонидан ташкил этиладиган махсус бирликларнинг ажралмас қисми бўлиб, маҳалла, қишлоқ ва овулларда бевосита фаолият юритади. аянч пунктларида: Профилактика катта инспектори, профилактика инспектори ва жамоат тартибини сақлаш бўйича ёрдамчилар (ҳар кунилик асосда) иштирок этади.

Маҳалла масканларида: Профилактика катта инспектори, профилактика инспектори, ёрдамчилар билан бирга аёллар ишлари инспекторлари, пробацион инспекторлар, тез жавоб бериш гуруҳи ходимлари ва жамоат вакиллари ҳам жалб қилинади. Профилактика инспекторлари халқ депутатлари туман (шаҳар) Кенгаши қарори билан лавозимга тасдиқланади ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари (маҳалла фуқаролар йиғинлари) га ҳисоб беради. Улар ички ишлар органларининг бошқа бўлинмалари билан ҳамкорликда ишлайди. Улар ички ишлар органларининг жамоатчилик билан ҳамкорликни таъминлашдаги "кўприк" ролини бажариб, ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг маҳаллий даражасидаги асосий ижрочилардир. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги Қонуннинг 10-моддасига кўра, ички ишлар органлари профилактикани тўғридан-тўғри амалга оширувчилар сифатида кўрсатилган бўлиб, инспекторлар бу вазифани маҳалла даражасида бажариш учун мўлжалланган. Қонуннинг 15 ва 15¹-моддаларига кўра, профилактика инспекторларининг вазифалари жамоат тартибини сақлаш, фуқаролар хавфсизлиги ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси билан боғлиқ. Уларнинг фаолияти ички ишлар органлари, бошқа ҳуқуқ-тартибот органлари ва жамоат тузилмалари билан ҳамкорликда амалга оширилади.

Асосий вазифалар:

Жамоат тартиби ва хавфсизликни таъминлаш: Маҳаллаларда жамоат тартибини сақлаш, фуқароларнинг осойишталиги ва хавфсизлигини кафолатлаш (Қонун, 15-модда).

Ҳуқуқбузарликлар ва жиноятлар профилактикаси: Ҳуқуқбузарликлар сабабларини аниқлаш, профилактик чораларни амалга ошириш, жиноятчиликка қарши кураш (Қонун, 15¹-модда; Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси Қонуни, 10-модда).

Жамоатчилик билан ҳамкорлик: Маҳалла фуқаролар йиғинлари, жамоат тузилмалари билан бирга ишлаш, аҳолини ҳуқуқий маърифат билан таъминлаш.

Хавфли шахсларни ҳисобга олиш ва назорат: Мойил шахсларни рўйхатга олиш, индивидуал профилактик чоралар (суҳбатлар, огоҳлантиришлар) кўриш (Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси Қонуни, 8–42-моддалар). Бу вазифалар Конституциянинг 19–31-моддалари (инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш) ва Жиноят кодексининг 97–108-моддалари (ҳаёт ва соғлиққа қарши жиноятлар) билан узвий боғлиқ бўлиб, инспекторларнинг фаолияти ушбу нормаларни амалда қўллашни таъминлайди.

Виктимологик профилактика (жабрланувчиларнинг профилактикаси) – бу жабрланувчи бўлиш хавфини камайтириш, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва реабилитациясини таъминлашга йўналтирилган чоралар тизимидир (Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси Қонуни, 43–45-моддалар). Профилактика инспекторлари бу фаолиятни маҳаллий даражада, таянч пунктлари ва маҳалла масканлари орқали амалга оширади. Шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар (қотиллик, шикаст етказиш, оилавий зўравонлик – ЖК 97–108-моддалар; МЖК 52–59²-моддалар) учун уларнинг роли қуйидагича:

Жабрланувчиларни аниқлаш ва ҳимоя қилиш:

Оилавий зўравонлик (МЖК 59²-модда) ва болалар/аёлларга қарши зўравонлик ҳолатларида жабрланувчиларни тез аниқлаш, ҳимоя ордери

(ҳимоя ордери) чиқариш ва уларни хавфсиз жойга кўчириш (Қонун, 15¹-модда; Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси Қонуни, 43-модда).

Ҳаёт ва соғлиққа таҳдид (масалан, шикаст етказиш – ЖК 104–108-моддалар) ҳолатларида жабрланувчиларнинг ҳуқуқларини (Конституция 25–26-моддалар) ҳимоя қилиш учун маҳалла даражасида низоларни ҳал этиш усулларини (медиация) қўллаш.

Индивидуал ва виктимологик чоралар:

Жабрланувчилар учун индивидуал профилактик чоралар: Сухбатлар, психик ва жисмоний реабилитация, ҳуқуқий ёрдам таъминлаш (Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси Қонуни, 33 ва 44-моддалар). Масалан, оилавий зўравонлик жабрланувчилари учун ишонч телефонлари ва кутқариш хизматлари орқали ёрдам кўрсатиш.

Хавф омилларини йўқотиш: Алкоголизм, гиёҳвандлик ва зўравонликка мойил оилаларни рўйхатга олиш, мажбурий даволаш ва реабилитацияни ташкил этиш (Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси Қонуни, 40-модда; Соғлиқни сақлаш органлари билан ҳамкорлик).

Вояга етмаганлар ва ҳомиладор аёллар ҳимояси: Болалар зўравонлиги (ЖК 103–104-моддалар) ва ҳомиладор аёлларга қарши жиноятларнинг олдини олиш учун махсус чоралар (маҳалла комиссиялари билан бирга).

Амалга ошириш механизмлари:

-Кузатиш ва ҳамкорлик. Жиноят вазиятини ўрганаш, маълумот алмашинуви (ички ишлар, соғлиқни сақлаш ва прокуратура билан – Қонун, 15-модда). Масалан, шикаст етказиш ҳолатларида жабрланувчиларнинг зарарининг ўрни қопланишини таъминлаш (Конституция 29-модда).

-Таълим ва тарғибот. Аҳолини ўз-ўзини ҳимоя қилиш билимлари билан куйдириш, соғлом турмуш тарзи тарғиботи (Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси Қонуни, 44-модда). Интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали эслатмалар юритиш.

Юқордаги таҳлиллардан ва ўрганишлардан келиб чиқиб, ҳамда 2025 йилнинг ўзидаёқ аёлларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик 2024 йилга нисбатан 121 % га ошди. Оилавий зўравонлик учун маъмурий жавобгарликка тортилганлар сони 15 427 дан 10 003 гача эмас, балки ундан ҳам юқори тенденцияни кўрсатаётгани, Агар ҳозир қатъий чора кўрилмаса, 2027 йилга келиб бу рақамлар яна икки барабар ошиши тайинлиги, бугунги кундаги ислохотлар (қонунлар, ҳимоя ордери, тузатиш дастури) яхши бошланғич бўлди, лекин уларни маҳалла даражасида тез, самарали ва виктимологик жиҳатдан кучайтирилмаса рақамлар фақат ўсишда давом этиши мумкинлигини башорат қилиш мумкин. Шунга кўра ***Ички ишлар органлари профилактика инспекторларининг шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар виктимологик профилактикасини такомиллаштириш бўйича қуйидаги таклиф ва тавсияларни келтириши мумкин:***

-“Э-ижтимоий профилактика” тизимига виктимологик модулни жорий этиш.

2026 йил 1 январга қадар “Э-тузатиш дастури”га “Жабрланувчи хавфини баҳолаш картаси” (risk-assessment tool) ни киритиш – 15 саволли стандарт анкета). Жабрланувчилар учун алоҳида “Хавфсизлик режаси” (safety plan) электрон шаклини яратиш ва инспекторга онлайн юбориш имконини бериш.

Жабрланувчиларни фаол аниқлаш ва “эрта огоҳлантириш” тизими.

Ҳар бир таянч пунктида “Аёллар ва болалар хавфсизлиги дафтари”ни юритиш (2026 йилдан мажбурий). Соғлиқни сақлаш муассасалари (травмпунктлар) билан маълумот алмашинуви шартномасини тузиш – шикаст билан мурожаат қилган барча аёл/бола ҳақида инспекторга 24 соат ичида хабар берилиши.

Ҳимоя ордери механизмини кучайтириш.

Ҳимоя ордерини профилактика инспекторининг ўзи (маҳаллада) 3 соат ичида чиқариш ҳуқуқини бериш (ҳозирда суд орқали 3–7 кун). Ордер бузилганда автомат равишда маъмурий эмас, балки жиноий иш қўзғатиш (ЖК 126¹) ни мажбурий қилиш.

Маҳалла даражасида виктимологик гуруҳлар ташиқил этиши.

Ҳар бир маҳаллада “Аёллар ва болаларни ҳимоя қилиш гуруҳи” (5–7 киши: инспектор, психолог, маҳалла раиси, ННТ вакили, фаол аёл) ни доимий фаолиятга ўтказиш. Гуруҳга ойлик бюджет ажратиш (2026 йилдан 2–3 млн сўм/маҳалла) – телефон, транспорт, ёрдам материаллари учун.

Латент зўравонликни камаййтириш

2026 йилдан “Ишонч телефони 1146” ва профилактика инспекторининг шахсий рақамини маҳалладаги ҳар бир хонадонга тарқатиш (стикер, буклет).

Аноним онлайн-мурожаат платформасини (chat-bot) ишга тушириш – мурожаат дарҳол ҳудуд инспекторига тушади. Такрорий зўравонликнинг олдини олиш учун “мажбурий тузатиш дастури”ни кенгайтириш

2026 йилдан МЖК 59² ва 52-модда бўйича жавобгарликка тортилган ҳар бир шахс учун 3–6 ойлик мажбурий психологик тузатиш курси (давлат бюджети ҳисобидан). Курсни ўтамаганларга 15 сутка маъмурий қамок, жарима 2 баравар оширилади.

Статистика ва мониторингни такомиллаштириш

Ҳар ойда профилактика инспектори “Жабрланувчилар реестри”га киритилган шахслар бўйича қисқа ҳисобот (5 та кўрсаткич) ни туман ИИБ га юбориши мажбурий. 2026 йил охирига қадар республика даражасида “Виктимологик харита” (heat map) ни яратиш – қайси маҳаллада зўравонлик юқорилиги кўринади ва ресурс шу ерга йўналтирилади.

НННТ ва маҳалла фаолларини моддий рағбатлантириш.

Зўравонлик ҳолатини ўз вақтида аниқлаб, жабрланувчини қутқариб қолган маҳалла фаоли ёки ННТ ходимига 1–3 млн сўм бир марталик мукофот (ИИБ махсус жамғармаси орқали).

Халқаро тажрибани ўзлаштириш.

Испаниянинг “Violencia Zero” ва Норвегиянинг “Alternativ til Vold” (зўравонликка алтернатива) дастурларини ўрганиб, 2027 йилга пилот лойиҳа сифатида 5 та вилоятда жорий этиш. Умумий хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, Шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар (айниқса, оилавий ва гендерга асосланган зўравонлик) Ўзбекистонда 2023–2025 йилларда кескин ўсиб бормоқда. Расмий статистикага кўра, аёлларга нисбатан зўравонлик 121 % га, ҳимоя ордери берилганлар сони 56 876 тага етди, латентлик даражаси эса 70–85 % ни ташкил қилади. Бу ҳолат виктимологик профилактиканинг ҳозирги тизими етарли самара бермаётганини кўрсатади. Ўзбекистонда виктимологик профилактиканинг ҳуқуқий асоси мустаҳкам:

Конституциянинг 19–31-моддалари инсон ҳаёти ва соғлиғининг дахлсизлигини кафолатлайди;

2023 йилдан оилавий зўравонлик биринчи марта жиноийлаштирилди (ЖК 126¹, МЖК 59²);

«Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги ва «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги қонунлар профилактика инспекторлари орқали маҳалла даражасида ишлашни назарда тутди;

2025 йилдан «Э-тузатиш дастури» ва ҳимоя ордери тизими жорий этилмоқда. Бироқ, амалий механизмларда жиддий камчиликлар мавжуд: ҳимоя ордерини чиқариш узок давом этади, инспекторларнинг ваколати чекланган, жабрланувчиларни фаол аниқлаш ва хавфни баҳолаш тизими йўқ, маҳалла даражасида моддий-техник ва кадр таъминоти етишмайди. Тадқиқот шуни кўрсатдики, фақат қонунчиликни кучайтириш эмас, балки уни маҳалла даражасида тез, самарали ва виктимологик жиҳатдан амалга ошириш зарур.

Бундай ёндашувсиз зўравонликнинг янада кўпайиши ва ижтимоий-иқтисодий зарарнинг ортиши муқаррар. Шу сабабли, виктимологик профилактикани такомиллаштириш бўйича 2026–2027 йилларга мўлжалланган комплекс чоратadbирлар (электрон виктимологик модул, инспекторларга ҳимоя ордерини тез чиқариш ваколати, маҳаллада доимий ҳимоя гуруҳлари, мажбурий тузатиш курслари, аноним мурожаат платформалари, республика виктимологик харитаси ва халқаро тажрибани ўзлаштириш) таклиф этилди. Ушбу таклифлар амалга оширилган тақдирда, жабрланувчилар сонини, такрорий зўравонликни ва латентлик даражасини сезиларли камайитириш, энг муҳими, минглаб инсонларнинг ҳаёти ва соғлиғини сақлаб қолиш мумкин бўлади. Виктимологик профилактика фақат «яхши ният» эмас, балки Ўзбекистоннинг миллий хавфсизлиги ва барқарор ривожланишининг муҳим таркибий қисмидир.